

«طرح پیشنهادی شیوه نگارش گزارش گزارش نهایی پژوهش»

دکتر اسدالله آزاد

دانشکده علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

در نگارش این مقاله که با توجه به ساختار گزارش گزارش نهایی تحقیق شامل پنج بخش ۱- مقدمات ۲- مدخل ۳- تنه اصلی یا متن ۴- نتایج و ۵- پی‌افزودها، تهیه شده است؛ جزئیات منطقی هر بخش با دیدگاهی کاربردی آمده است. کلید واژه‌ها: روش تحقیق آگزارش تحقیق

هدف

هدف گزارش تحقیق بیان مسأله پژوهش شده، روشهای به کار رفته برای مشکل‌گشایی، نتایج کند و کاو و یافته‌های برآمده از نتایج برای خواننده است. پژوهشگر لازم نیست محاسن پژوهش را به رخ خواننده بکشد و او را از این بابت مجاب سازد، بلکه وظیفه او گزارش هر چه روشنتر فعالیت‌های انجام شده، دلایل آنها، بازده کارها و نتایج حاصل است. گزارش باید چنان نوشته شود که خواننده خود بتواند در مورد کفایت پژوهش و اعتبار نتایج گزارش شده قانع شود. رسیدن به این هدف نه چندان آسان است. نویسنده باید به‌جا و به موقع در اختصار و تفصیل، عینی بودن و ارائه روشن مطلب تلاش ورزد. به احتمال، بهترین پرسشی که می‌تواند محک قرار گیرد این است: «آیا محقق دیگری می‌تواند چنین پژوهشی را با دنبال کردن مفاد گزارش تحقیق تکرار کند؟» اگر محقق به دلیل گزارش دهی ناقص یا نابسندۀ روش شناختی و یا عرضه نشدن روشن مطلب توان چنین کاری را نداشته باشد، بی‌تردید نقص از گزارش است.

ساختار: ساخت منطقی نوشته نه تنها به نویسنده کمک می‌کند تا به فکر خود، در قالب درون‌مایه و مضمون، شکل و یکپارچگی و روشنی بخشد، بلکه تفسیر گزارش را نیز برای دیگران آسان می‌سازد. ساختار گزارش تحقیق ساده است. این ساختار به تقریب استخوان‌بندی خود تحقیق را دارد و به‌طور کلی شامل بخشهای: الف) مقدمات ب) مدخل پ) تنه اصلی یا متن ت) نتایج و ث) پی‌افزوده‌هاست.

الف) مقدمات: در مقدمات صفحه عنوان، فهرست مندرجات و دیگر فهرستها (نظیر فهرست جدولها، نمودارها، تصویرها، نقشه‌ها و نظایر آنها) جای می‌گیرد. مندرجات صفحه عنوان بسته به مورد عبارت است از: عنوان پژوهش، نام و نام خانوادگی پژوهشگر، درجه تحصیلی و مرتبه شغلی وی. سازمان متبوع (برای نمونه نام گروه آموزشی، دانشکده و دانشگاه) و تاریخ نگارش گزارش. فهرست مندرجات در برگیرنده عنوان سرفصلها و صفحه‌های مربوط در مقابل آنهاست. دیگر فهرستها نیز به همین ترتیب، پس از ذکر عنوان هر قسمت و آوردن شماره صفحه‌های مربوط در برابر آنها، آورده می‌شود.

چکیده همان عصاره مطلب و مندرجات گزارش است. در بسیاری از گزارشها، پیش از آغاز متن، چکیده تحقیق آورده می‌شود تا خواننده تصویری کلی از پژوهش انجام شده را دریابد. معمولاً چکیده شامل این مواد است: بیان کوتاه و فشرده مسأله مورد تحقیق، توصیف مختصر روشها و راههای گردآوری داده‌ها و خلاصه‌ای از یافته‌ها.

ب) مدخل: در نگارش این بخش که گاه آن را مقدمه، دیباچه یا درآمد نیز خوانند، دو مقصود عمده باید مدنظر باشد: یکی طرح و معرفی مسأله در بافتی مناسب، و دیگری برانگیختن و تقویت علاقه خواننده. نقش اصلی مدخل فراهم آوردن وسیله معارفه خواننده با نوشتار است. مدخل معمولاً شامل موارد زیر است:

۱- بیان مسأله: طرح و اظهار روشن و کامل و درعین حال موجز مسأله مورد تحقیق و گاه آوردن هدف کلی پژوهش. طرح مسأله تحقیق به صورت پرسش ارزنده‌تر می‌نماید.

۲- بیان نظریه(ها)، فرضیه(ها) و تعریف(ها): بسیاری از پژوهشها در راستای

نظریه(ها)یی انجام می‌شود که در این صورت یادکرد اصلی آن(ها) ضروری است. بسا پژوهش‌ها که به منظور آزمون فرضیه(ها)یی صورت می‌گیرد و در این موارد بیان روشن آن(ها) اجتناب‌ناپذیر است. در صورتی که واژه‌ها یا اصطلاح‌هایی کلیدی در نظریه(ها) و فرضیه(ها) آمده باشد، تعریف عملی (عملیاتی) - و در عین حال اندازه‌پذیر - آنها لازم است.

۳- بیان و تعریف متغیرها: چنانچه پژوهشی اثر و رابطه متغیرهایی را بخواهد بسنجد و اندازه‌گیرد، آن متغیرها را باید تعریف کرد، آنچه در این باب مهم است اندازه‌پذیری متغیرها بنا به تعریف عرضه شده و توجیه‌پذیری آنهاست.

۴- توجیه منطقی اهمیت مسأله: نشان دادن اهمیت مسأله مورد تحقیق از جهت ابتکار و نوجویی - یعنی یافتن یا کشف آنچه بر دیگران مجهول است - و تأیید یا نوگستری - یعنی گستردن یا تفصیل آنچه بر دیگران به اجمال معلوم است - امری حیاتی است. هر مسأله‌ای را باید از دیدگاه کمک به بهبود جامعه و تکامل علم و مصلحت اجتماع توجیه کرد و نشان داد که اهمیت آن بدان سبب است که با صرف حداقل زمان و کمترین نیروی انسانی و مالی می‌تواند به نتایج دلخواه رسد.

۵- بیان محدودیتها: بی‌گمان هیچ پژوهشی خالی از محدودیتها و عیبها نیست، از این رو تشخیص محدودیتها و ضعفهای کار بسیار حایز اهمیت است و توجه به آنها محقق را در دفاع از یافته‌هایش مجهزتر می‌سازد. این کار نه از سر فروتنی و نه برای شانه خالی کردن از زیر بار مشکلات فنی، بلکه بدان سبب انجام می‌شود تا خواننده بتواند در باب اعتبار نتایج حاصل از داده‌ها و ارج و ارزش کلی تحقیق داوری کند. محدودیتها را باید در دو بخش قید و بندهایی که مهار و نظارت آنها از عهده پژوهشگر خارج است و آنهایی که در اختیار اوست و به دلایلی اعمال می‌کند، برشمرد.

۶- مرور پیشینه پژوهشها: لزوم بحث و بررسی متون، نوشتارها و گزارشهای پژوهشی پیشین دو دلیل عمده دارد: دلیل نخستین و مهمتر آن است که توجیه خردآمیز طرح مسأله در پرتو این کار ابراز و روشن شود. بدین سان، پژوهشگر دورنمایی گسترده‌تر از موضوع تحقیق را به دست می‌دهد و جایگاه مشکل و مسأله پژوهشی خود را در آن تصویر کلی می‌نمایاند. دلیل دیگر آن است که باید خواننده را

از آنچه در این باب انجام شده یا نشده است مطلع ساخت. بدیهی است که از این راه پژوهشگر باید نشان دهد پژوهش ویژه‌وی بیشتر انجام نشده و یگانه است. هدف ناپیدا تر آن است که جایگاه این پژوهش در پیکره تحقیقات انجام یافته مشخص شود و ادای سهم آن به پیشبرد علم شناخته آید.

در باب بررسی اجمالی سابقه و وضع کنونی مسأله مورد تحقیق و نیز مرور انتقادی بر مطالعات پیشین، باید توجه داشت که اگر برخورد پیشین با مسأله مورد تأیید باشد، باید سهم هر یک از محققان گذشته و نارساییهای کار آنان نشان داده شود و روشن گردد که تحقیق حاضر برای رفع آن کمبودها و پیشبرد حل مسأله چه خدمتی انجام می‌دهد. اگر محقق بر پایه نظریه‌ای متفاوت یا برداشت و روشی تازه یا بادامنه و گستره جدید به بررسی مسأله پرداخته، باید این معانی به روشنی بیان گردد.

پ) تنه اصلی یا متن: گزینش راه و رسم انجام گام به گام تحقیق، تعیین شیوه‌های تحلیل داده‌ها، طریقه گردآوری داده‌ها، طرز تعیین نمونه و نحوه نمونه برداری، راههای آزمون فرضیه(ها)، چگونگی سنجش متغیرها و گاه نحوه پیش‌آزمون و مطالعات مقدماتی و تجزیه و تحلیل یافته‌ها پیکره اصلی گزارش تحقیق را به شرح زیر تشکیل می‌دهد:

۱- روش‌شناسی: هدفها، ماهیت و امکانات عملی موضوع پژوهش روش تحقیق خاص خود را می‌طلبد. در این مرحله، با توجه به نکات یاد شده باید روش تحقیقی مشخص برگزید تا امکان رسیدن به نتایج مطلوب را میسر سازد. یادکرد صریح روش تحقیق در این مرحله ضروری است.

۲- روش تحقیق و تحلیل داده‌ها: روش تحقیق مجموعه گامهای از پیش اندیشیده شده‌ای است که جریان پژوهش بر مبنای آن گامها پیش می‌رود و در تمام مراحل چراغ راه و راهنمای محقق است. سوای روش تحقیق، محقق باید از روشهای آماری خاصی که برای تحلیل یافته‌ها مورد استفاده قرار داده است یاد کند. گاه می‌توان از مودنیها و چگونگی گزینش آنان را نیز آورد. یکی از محاسن این بخش ایجاد امکان به منظور تکرار یا ادامه تحقیق در همان زمینه یا زمینه دیگر برای محقق دیگر است تا بتواند با رعایت مفاد مندرج در این قسمت، تحقیقی مشابه انجام دهد، داده‌ها را بار

دیگر بکاود و یا به نتایجی روشنتر از حاصل پژوهش پیشین دست یابد.

۳- روش گردآوری داده‌ها: هر یک از انواع روشهای تحقیق روشهای گردآوری داده‌های خاص خود را می‌طلبد. گاه در پژوهشی از تلفیق چند روش جمع‌آوری داده‌ها استفاده می‌شود. به هر تقدیر، در این مرحله باید از شیوه‌های به کار بسته شده در گردآوری داده‌های مناسب یاد کرد. اگر در این راه از ابزارهای از پیش آماده شده‌ای بهره جسته شود، شرح ویژگیهای آن وسایل ضروری است.

۴- نمونه و روش نمونه‌برداری: هر جزئی که معرف کل باشد نمونه نام دارد. از آنجا که در بیشتر پژوهشها بررسی کل موارد مورد نظر (جمعیت، جامعه) و رای امکان و حدود وقت محقق است، کار بر روی نمونه‌ای که نمایانگر کل جمعیت باشد ضرورت می‌یابد. گزینش نمونه و تعداد (یا مقدار) بسنده آن به عواملی چون موضوع مورد بررسی، وقت مورد نیاز و نظایر آنها وابسته است. ضروری است در این قسمت از شیوه نمونه‌برداری و سبب گزینش آن یاد شود.

۵- روش آزمون فرضیه(ها): شیوه‌های آزمون فرضیه(ها) باید به تفصیل آورده شود. اگر پژوهش از نوع تجربی است، باید نحوه دستکاری متغیر(های) مستقل به شرح گفته شود. این شرح شامل توصیف ابزارهای به کار رفته - نظیر رسانه‌های دیداری و شنیداری - دستورالعملهای داده شده به آزمودنیها، مهارتهای ضروری و محدودیتهای ناگزیر و جز آنهاست.

۶- روش اندازه‌گیری متغیرها: در بسیاری از پژوهشها متغیرهایی وجود دارد که پژوهشگر آنها را دست‌کاری، مهار یا مشاهده می‌کند. معمولاً متغیرها به دو گروه مستقل و وابسته تقسیم می‌شود و این بخش گزارش باید شرح نحوه سنجش آنها را دربرگیرد و به اعتبار و روایی آنها با آوردن شواهد اشاره شود.

۷- پیش‌آزمون و مطالعات مقدماتی: بسیاری از محققان پیش از آغاز تحقیق اصلی، برای امکان‌سنجی پژوهش و یافتن دشواریهای سر راه به مطالعات مقدماتی و آزمایشهایی می‌پردازند. در این صورت شرح فعالیتهای انجام شده و گزارش نتایج آنها ضروری است.

۸- تجزیه و تحلیل و تفسیر یافته‌ها: این بخش در واقع هسته اساسی گزارش پژوهش را

تشکیل می‌دهد و مشتمل بر بحثهای کلامی، جدولها، شکلها، نمودارها، منحنیها و به‌طور کلی تجزیه و تحلیل و تفسیر یافته‌هاست. معمولاً تفسیر نتایج و پیامدهای آن با یکدیگر گزارش می‌شود. نتایج یافته‌های پژوهش مواد خامی است در خدمت یافتن راه حل مسأله تحقیق. داده‌ها و تفسیر آنها ابزارهای آزمون فرضیه‌های پژوهش است. روش‌شناسی و گردآوری داده‌ها ابزارهایی است در خدمت کسب مطالب خام یا همان داده‌ها به منظور آزمون فرضیه(ها)، پرسش اساسی این است که آیا یافته‌ها پشتیبان و مؤید فرضیه(ها) هست یا نه؟

پیش از نگارش این بخش از گزارش بهتر است داده‌ها و نتایج آنها خلاصه و در صورت امکان به شکل جدولهایی عرضه شود. این پیکره‌ها باید دارای شماره و عنوانی مناسب با محتوای خود باشد و در عین سادگی، یکی دو رابطه با معنا از یافته‌ها را عرضه دارد. بحثهای کلامی نیز باید مبین ویژگیهای کلی و روابط با معنی و جالبی از یافته‌ها باشد و هرگز به صورت تکرار محض محتوای پیکره‌ها عرضه نشود. محقق پس از فشرده و خلاصه کردن یافته‌ها، برای تجزیه و تحلیل و سپس تفسیر آنها از روشهای آماری سود می‌جوید. این روشها به اجمال دو نوع است: آمار توصیفی و آمار استنباطی. به هر حال، مناسبت و کفایت این روشها برای موضوع خاص تحقیق را محقق باید معین کند. کوتاه سخن آن که مناسبت و تکافوی تعبیر و تفسیر داده‌ها بستگی به هر یک از حلقه‌های زنجیر شناخت روش علمی و میزان تناسب هر حلقه با مسأله پژوهش و هماهنگی همه حلقه‌ها با یکدیگر دارد.

ت) نتایج: بخش نتایج نقش بسیار مهم و پرظرافت جمع‌بندی نه‌بسته را برعهده دارد و خود می‌تواند شامل دو قسمت زیر باشد:

۱- خلاصه پژوهش: در این جا، شرح بخشهای پیشین و یافته‌های مهمی که از آنها بحث شده است به صورت فشرده عرضه و از مجموع پژوهش نتیجه‌گیری می‌شود. این یافته‌ها شامل اطلاعاتی است که پژوهشگر از راه تحقیق جاری خویش به دست آورده یا از طریق مطالعه تحقیقات و نوشته‌های دیگران فراگرد آورده است.

۲- پیشنهادها: در بسیاری از پژوهشها مسائلی بی‌جواب می‌ماند و نیازمند پژوهشهای بیشتر و دیگر است. در این صورت محقق می‌تواند آنها را صورت دهد و

برای پژوهش‌های آتی توصیه کند.

به هر تقدیر بهتر است نتایج حاصل از پژوهش فعلی جمع‌بندی و راه حل نسبی یا قطعی به دست آمده گزارش شود. گزارش همین ناکامیها و احیاناً علل آنها (خواه اختیار روش نادرست، خواه نارسایی وسایل و مواد و داده‌ها، خواه فرضیه‌های نادرست و جز آنها) خود خدمتی علمی و فرهنگی به شمار می‌رود، زیرا پژوهشگران دیگر را از طی همین راه معاف می‌دارد.

محقق در خاتمه می‌تواند با توجه به برخوردهایش با مسائل و مشکلات متعدد در مراحل گونه‌گون تحقیق و پی بردن به ناآگاهیها و سرگردانیهای موجود در زمینه مورد تحقیق، عنوانها یا موضوعهای تحقیقی دیگری را پیشنهاد کند. این کار خود منع بسیار مفیدی خواهد شد تا محققانی که در انتخاب موضوع تحقیق دچار اشکالند، راهنمایی شوند.

ث) پی‌افزودها: مطالبی را دربرمی‌گیرد که آوردن آنها در بافت گزارش چندان کمکی به درک و دریافت خواننده نمی‌کند، اما آگاهی از آنها ضروری است. چنین مواردی - در صورت وجود - عبارت است از یادداشتهای توضیحی و ارجاعی، جدولها، نمودارها، تصویرها و نقشه‌های مؤید مطالب متن، پرسشنامه‌ها، آزمونها، اسناد و مدارکی که درج آنها در متن، آن را گران‌بار می‌سازد، محاسبه‌ها و جز آنها. آوردن واژه‌نامه و به‌ویژه کتاب‌نامه نیز توصیه می‌شود. وجود پی‌افزودها در گزارش نهایی تحقیق کمک مؤثری به پژوهشگران مبتدی، به‌خصوص در زمینه گردآوری داده‌هاست و اگر محققانی قصد تکرار آن تحقیق را داشته باشند و بخواهند به بررسی تغییرات خاصی در طول زمان و با ابزارهایی یکنواخت بپردازند، کمک شایانی عرضه می‌دارد.